

İSLÂMDA TİCARET ÂDÂBÎ*

Yazan: Abdus-semî' El-MISRÎ

Çeviren: Ramazan ŞİMŞEK

Ticaret kelimesi en basit anlamıyla menfaat değişimi demektir. Yeryüzüne geldiği günden beri insanlık câmiasında yaşayan her fert, sosyal hayatın bir gereği olarak diğer insanların ürettiği mal veya hizmete mutlaka muhtaçtır. Onun ihtiyaçlarını kendi kendine karşılaması hiçbir zaman ve hiçbir yerde mümkün olmamıştır Bu durumda ticaret tarihinin, insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylersek sanırım hata etmiş olmayız.

Ticaretin, ilkeçağlarda bir malı diğer bir mal ile değiştirme demek olan "mukayaza" biçiminde başladığı anlaşılmaktadır Bu tür ticaret metodu, Afrika'da yaşayan ilkel kabileler arasında öteden beri süre geldiği gibi halâ da sürüp gitmektedir. Söz konusu metod, zamanımızdaki medenî topluluklar arasında ara sıra baş vurulan bir alış veriş biçimi olduğu gibi, özellikle günümüz devletlerinde, iktisadî buhranların baş gösterdiği sıralarda dış ticaret uygulamalarında ikili anlaşmalar yoluyla ihtiyaç edilen mal karşılığı, ihtiyaç duyulan malların alınmakta olduğu bilinen bir hakikattir.

Tarihi bakımdan takas sisteminin önüne çıkan en büyük güçlüklerden biri, takas yapılması istenen iki mal arasında değer farklılığı idi. Verilen malın, alınacak maldan hem değer bakımından üstün hem de ihtiyacından fazla olmak gibi çeşitli zorluklarla karşılaşmakta idi. Meselâ, tahıl, tuz veya ilaca ihtiyaç duyan bir şahıs, bunları kendi bölgesinde bulamayınca, bölgesindeki kişilerin elinde bulunan hayvan ve deriyi alıp tahıl ve benzeri eşyayı vermeyi kabul edecek üçüncü bir kişi veya kişiler aramaya çıkardı. Böylece istediği malı elde etmek yollarını bulmak zorunda kalırdı. Çevresindeki şahısların ellerindeki hayvan ve derilere karşılık tahıl veya benzeri maddeleri takas yapmayı sağlardı.

İnsan topluluklarının sosyal bakımdan gelişmesi, ticaret hacminin genişlemesini doğurmuştur. Ticaret hareketinin büyümesi sonucunda

* Bu yazı, Kuveyt'te yayınlanan aylık "El-Va'yu'l-İslâmî" adlı derginin Temmuz 1977 tarihli sayısından dilimize çevrilmiştir.

insan toplulukları alış verişe arz edilen ve ihtiyaç duyulan, hurma, sığır, koyun gibi mübadele mallarının fiatlarını aralarında takas ölçüsü olmak üzere kalıcı ve belli bir esasa bağlayarak, ortaya çıkan zorluklara bir çözüm araya gelmişlerdir. Nitekim bu mallar son devirlere kadar mübadele ölçüsü olmaya devam etmiştir. Söz konusu zorluklara bir çözüm maksadıyla Hz. Peygamber'in şu Hadis-i Şerifi dikkat çekicidir¹. "Altın altınla, gümüş gümüşle, tahıl tahılla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuz ile ne fazla ne eksik aynen ve peşin olarak alınır verilir. Adı geçen maddelerin neveleri değiştiği zamansa, peşin olmak kaydıyla istediğiniz gibi satabilirsiniz". Bu hadisi, Ahmet ve Müslim Rivayet etmiştir. Burada bu neviden belirli mallara, para birimi olan mallar gözü ile bakılmıştır.

Daha sonra bu malların yerini madenler almaya başladı. Altın, gümüş, nikel ve diğer kıymetli madenler ortaya çıktı. Ancak ticaret hacminin genişlemesi ile bu metod da değerini kaybederek ihtiyaca cevap veremez oldu. Hükümetler, birimi üzerinden yazılı belirli ağırlık ve şekillerde altın ve gümüşten para dökme işini üzerlerine aldılar Böylece insanlar arasındaki alış veriş vasıtası olan para, daha sağlam bir temele dayandırılmış oldu. Ticaret, Arapların en önemli gelir kaynaklarından biriydi. Ticaret kabileleri, Arap yarımadası'nın kuzeyinden güneyine, doğusundan batısına yaz-kış durmadan ticaret malları taşırlardı. Kur'an-ı Kerim Kureyş süresinde, bu hadiseyi müstakil bir sûre ile tescil etmiştir². "Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır Öyle ise kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu Kabe'nin Rabbi'ne kulluk etsinler".

El-Ehram Gazetesi'nin davetiyle 1969 senesinde Kahire'ye gelen Fransız Marksist filozof Roger Garaudy' verdiği bir seri konferans esnasında aynen şöyle diyordu, "İslâmın yayılışı bir istila ve işgal hareketi değildi. Keza sömürgeçilik de değildi, İslâm yayılışı sırasında girdiği her bölgeye getirdiği medeniyet anlayışıyla mahalli medeniyetler arasında kaynaşma ve birleşme fırsatı yaratmıştır. İslâm medeniyeti, yaşama hakkı tanıdığı diğer medeniyetlerle kendisi arasında bir fark gözetmedi. İster Pers medeniyeti, ister Mısır medeniyeti, isterse İspanyol medeniyeti veya diğerleri olsun saygıyla anlaşılmaya ve korunmaya çalışıldı".

Kimsenin inkar edemeyeceği bir gerçek de İspanya'ya giren İslâm fatihlerinin yerli halk tarafından coşkun sevgilerle karşılanıp kucaklan-

1 Buhari, c. 6, s. 452, 485, 486, 487; İbn Mâce, c. 5, s. 291.

2 Kureyş: 106/1-4.

masıdır. Henüz iki yıl geçmemişti ki, müslümanlar bütün ülkeyi ellerinin içine almışlardı. Bu topraklarda yedi asır sürdürecekları İslâm medeniyetinin temellerini böylece atmışlardı. İslâmın bu yayılma ve yerleşme harekâtı silah zoru ile temin edilen bir işgalden kaynaklanmamaktaydı. Ancak bu topraklara giren yeni insanların teşekkül ettirmeye çalıştıkları yeni içtimâî hayatın temelleri, kuvvetli esaslar üzerine oturtulmaya matuf samimi gayretlere dayanmaktaydı. Müslüman milletin büyüklüğünün temel taşını, herkese eşit davranmaları ve bütün dinlere hürriyet tanıma prensibine bağlılıkları teşkil ediyordu. Müslüman Araplar, yaşadıkları şehirlerde, fark gözetmeksizin Hristiyan kiliselerine, Yahudi sinagoglarına saygı ile davranarak girip çıkmaktaydılar.

İslâmiyet, Bedevî hayat tarzının hâkim olduğu bir bölgede doğmasına rağmen, büyük şehirlerde büyüdü ve hızla yayılma istidadı gösterdi. İslâm, dünya milletlerine maddî ve ruhî neticeleri ile birlikte ticaret âdabını geniş çizgileri ile ve detaylı bir şekilde sunmayı ana prensiplerinden biri olarak kabul ediyordu. Bu durumda insanlığın yeniden doğmasını temin eden içtimâî ve iktisadî hayat şartlarını ortaya koyuyordu.

Mahallî idareler ilk defa müslümanlar tarafından kuruldu. Avrupalılar Haçlı Seferleri sonucu ve müslümanlarla temasları neticesinde onlarda gördükleri bu idareyi birkaç asır sonra Avrupa'da kurduklarını görüyoruz.

Mahallî idare sisteminin getirdiği yenilikler arasında, ticaret merkezi olan büyük şehirlerde, ticaret hayatını ve esnafı İslâmî esaslara göre kontrol altına almayı temin eden "ticarî zabıta" diyebileceğimiz "Muhtesib"lik görevinin ihdas edildiğini görüyoruz. İşte ilk defa ticaret ahlâkının korunması ve uygulanmasının devlet tarafından bir görev olarak üstlenildiğini, burada tesbit ediyoruz.

Garaudy'nin işaret ettiği ticarî zabıta müessesesinin temeli Hz. Peygamber (S.A.V)'ın koyduğu kurallara dayandırılmıştır. İslâmî ahlâk prensiplerine bağlı kalınarak çarşı, pazarı tanzim etmek maksadıyla son zamanlara kadar devam etmiştir. Bu prensipler sosyo-ekonomik hayata genel bir denge getirmiştir. İçtimâî hayatın istikrarının barometresi mesabesindeki düzgün ticaret hareketiyle, esas amaç olan İslâmî hedeflerin tahakkuku arasında uyumlu bir dengenin tesis edilmesinde, bu prensipler önemli rol oynamışlardır.

İslâm, doğuş noktasından hızla öbür ülkelere yayılınca, ticarî hayat gelişti ve canlandı. Bu devirlerde yeni ticarî yollar açıldı. Bu yollar İs-

lâm dünyasını, Çin'e ve Hindistan'a bağhyordu. Sözüünü ettiğimiz yolların başında meşhur "İpek Yolu" gelmektedir. Çin'i Abbasi Devletinin başkenti Bağdat'a bağlayan ipek yolu üzerinden ticarî mallar çift yönlü çalışıyordu. Doğudan gelen mallar Bağdat üzerinden Halep'e, Şam'a ve oradan da müslümanların elinde bulunan Akdeniz'in doğu sahillerine ulaşıyordu. Buradaki limanlardan deniz yoluyla Avrupa'ya sevk ediliyordu. Diğer yönden Bağdat'tan, Afrika'ya uzanan karayolu şeridi ise işler durumdaydı. Söz konusu karayollarının yanısıra, Doğu Hindistan adalarından Kızıldeniz yolu ile AKABE körfezine, oradan da İskenderiye ve Akdeniz'e kadar Avrupa limanlarına uzanan bir denizyolu olduğu bilinmekteydi.

Posta teşkilâtı Abbasiler devrinde kurulmuştur. Posta teşkilatının görevleri arasında aşağıdaki vazifeleri sayabiliriz; Ticarî yolları kullanılır durumda tutmak. Yeni yollar inşa etmek, kervansarayları ve diğer konaklama merkezlerini çeşitli tehlikelerden korumak, ticaret hayatının candamarı durumundaki bu yolların emniyetini gete, gündüz temin etmek, kısaca, ticaret faaliyetlerinin gelişmesine katkıda bulunacak her türlü tedbiri almaktır.

İslâm devletleri o devirlerde, ticaret hayatında o kadar ileri bir merhaleye ulaşmışlardı ki, dünya ticaretinin % 90'ı müslüman tacirlerin elindeydi. Müslüman tacirlerin bu hâkimiyetleri, zamanın yöneticileri tarafından iyi değerlendirilmediği içindir ki, fazla sürmedi, Dünya çapında elde edilen bu önemli mevki, lehdeki yaygın propaganda, Avrupa'da Haçlı seferlerinin tezgahlanmasına sebep teşkil eden ana amillerden birisidir. Müslüman tüccarların ticaret dünyasındaki başarıları ve elde ettikleri önemli pazarlar, Avrupa'da Hristiyanların iştahlarını kabarttı. Kıskançlık duygularını artırdı. Bu emellerini gerçekleştirebilmek için sömürgeci yüzlerini perdeleyebilmek amacıyla Haçlı seferlerini paravana olarak kullanmaya muvaffak oldular. Görünüşde yaptıkları savaşlar din yolunda idi. Aslında ise hedefler biraz önce işaret ettiğimiz emperyalist gayelere matufdu. Avrupahlar, böylece, müslümanların ticarî hayat hâkimiyetine son vermeyi başardılar ve Hristiyan âleminin emperyalist hegemonyası yolundaki bütün engelleri bertaraf ederek dünyada sömürü düzenini başlatmış oldular.

Müslümanlar biraz önce değindiğimiz ticarî mevkiye nasıl ulaştılar? Bu sorunun cevabını madde ile mâna arasında ahenkli bir denge kuran, fitrat dini İslamın, islâmî esaslarında aramak gerekir. Müslüman tüccarlar, sağlam bir ahlâkî temele dayanan insan davranışlarını, islâm dininin özü ve cevheri sayan insan için, iyi niyetle çalışıp didinmekten başka bir

şeyin kendisine fayda sağlamayacağını öğreten ve bu uğurda yardımcı ve yol gösterici esaslar koyan İslâm dinine bağlı oldukları ve gönülden inandıkları için bu mevkilere ulaşmışlardır.

Müslüman tüccar, İslâm ahlâkının ana esaslarını teşkil eden ahde vefa, emanete riayet, alış verişte doğruluk, insanlara iyi muamele, kimseyi aldatmama, yalan söylememe gibi prensiplere canlı bir örnek teşkil ediyordu. O, ticaret hayatında, karşılaştığı milletlere davranışlarıyla örnek oluyordu. Bunun içindir ki, temas ettiği milletler kendi yaradılışlarında mevcut olan bu hasletlere hayran kalıyor, onu yakından takip ediyor ve müslümanlığı severek kabul ediyordu. Söylediklerimize örnek göstermek gerekirse, işte Endenozya ve civarındaki müslüman ülkeler, gerek fütihat devrinde, gerekse daha sonraki devirlerde hiç bir İslâm ordusu buralara ulaşmamıştır; ama oralara İslâm adabı üzere ticaret yapan ve milletlerin itimadına mazhar olan müslüman tüccarlar ulaşmışlardır. Afrika'nın güneyi ve doğusunda da durum yine aynıdır.

İnsanları böylesine yükselten İslâmda ticaret esasları nelerdir? İslâmın getirdiği ticaret esaslarını ve adabını, Hz.Peygamberimizin ilâhî emirleri insanlara anlatış üslûbunda aramak gerekir. O, Medine'li Evs ve Hazreç kabilelerinden Birinci Akabe Beyatında karşılaştığı on iki kişiden şu isteklerde bulunmuştur³. "Allah'a hiçbir ortak tanımayacağınıza, hırsızlık yapmayacağınıza, zina etmeyeceğinize, çocuklarınızı öldürmeyeceğinize, ne surette olursa olsun iftira etmeyeceğinize, ilâhî emirlerde bana karşı gelmeyeceğinize bana söz verin. İslâmın ticaret esas ve adabıyla ilgili kurallarının yüceliği önünde her aklı başında insan hürmetle eğilecektir. Çünkü insanoglu ondan daha yücesini hayatı boyunca, hayellerinde bile canlandırmakta zorluk çekecektir.

Hız.Peygamberimiz (S.A.V) bu sözleri ile Medine'de kuracağı İslâm devletinin temel taşları durumundaki ilk İslâm davetçilerine, tesis edeceği cemiyet hayatının ana ilkelerini kısaca anlatmaktaydı. Böylece ilk antlaşmasını yapmış oluyordu. İslâm cemaatinin temeli sağlam ahlâkî esaslara dayanacaktı. Mal emniyeti sağlanarak haksız kazanç kapıları bir daha açılmamak üzere cahiliyet devriyle birlikte kapanıp gidecekti.

Konumuzla alakalı birkaç Hadis-i Şerifi burada uzun uzadıye anlatmaya imkânımız müsait değildir. Ancak burada özellikle cemiyet hayatında istikrar unsuru olması bakımından, ticarî mevzularla alakalı sandığımız hadisleri kaydetmekle iktifa edeceğiz. Hız.Peygamberimiz'in

3 Buharî, c.1, s. 34.

(S.A.V) konumuz yönünden değerlendirilmesine inandığımız şu Hadis-i Şerifini inceleyelim, O⁴, “Kâmil müslüman o kişidir ki, müslümanlar onun ne elinden ne de dilinden incinirler” diyor. Hadisdeki “elinden ve dilinden” kelimelerini yalan, iftira, hırsızlık, eza, cefa ve zarar meydana gelmez mânasında kabul etmek doğru bir anlayış olur. Keza Hz. Peygamberimiz (S.A.V)⁵ “Sizden biriniz kendi nefsi için sevdiği, arzu ettiği şeyi, müslüman kardeşi için de sevmediği müddetce kâmil bir imana sahip sayılamaz” diyor. Burada maddi menfaatler söz konusu olduğu zaman, müslümanın nasıl düşünmesi ve ne şekilde hareket etmesi gerektiği öğretilmektedir.

Çağımızda İslâm ticaret ahlâkını öğrenme ve onu uygulama alanına geçirmemin ne kadar büyük bir ihtiyaç olduğunu hepimiz kabul etmek zorundayız. Günümüz cemiyetinin fertlerini çeşitli sarsıntı ve bunalımlara sürükleyen hadiselerin başında, ticaret hayatındaki güvensizliğin geldiği şüphe götürmez bir hakikattir. Ticaretin cemiyet fertlerine götürülen şerefli bir hizmet olduğunu unutarak, onu, karşısındaki müslüman kardeşini çeşitli yollarla soyma vasıtası haline sokan müslümanlar, birden fazla suç işlediklerinin farkında mıdır? Kâmil bir imana sahip olduklarından emin midirler? İtimat ve güvenin kalmadığı kanaati, bir cemiyette yaygınlsa, bunun baş sorumlusunun ticaret erbabı olduğunu unutmamak gerekir. Gerçek sermayenin başkalarına itimat telkin eden dürüst ticarî davranışlar olduğunu kavrayan batılı toplumlar karşısında, müslüman cemiyetler bu hakikatleri daha ne zamana kadar görmezlikten gelecekler?

Hız. Peygamberimiz (S.A.V) Medinei münevvere'ye geldiklerinde pazar yerini gezdiler. Halkın pazar yeri, yahudilerin oturduğu Kaynuka Oğullarının mahallesinde kuruluydu. Bu kabile, pazara giren ve çıkan mallara harç kesiyor, haraç alıyor⁶ pazarcılara yer satıyor ve böylece ekonomik yönden şelir üzerindeki iktisadî hâkimiyetini sürdürüyordu. Bunu gören Peygamberimiz (S.A.V) halkın bütün ihtiyacına cevap verebilecek geniş bir yere vardı. Ayağını yere sertçe vurarak⁶ “İşte burası pazar yerinizdir, burada kimse zulme uğramaz, kimseden harç alınmaz” dedi. Yeni pazar yerinde atlara, develere, koyunlara, yağa, hurmaya, ve buğdaya ayrı ayrı yerler tahsis edildi. Böylece Medinelî'ler yer satışından haksız kazanç temin eden Yahudilerin tahakkümünden kurtarılmış oldular. Hız. Peygamberimiz (S.A.V) ticarî hayatın ince bir sanat oldu-

4 Buharî, c. 1, s. 29.

5 Buharî, c. 1, s. 30, c. 6, s. 476.

6 İbn Mâce, c. 2, Bab: 40, Hadis no: 2233 (Nşr. M.F. Abdülbâki).

ğunu şöyle açıkladı; “Alışında satışında müsamahakâr, borcunu isteyişinde müsamahakâr olan kişiden Allah razı olsun” Bu hadisi Buharî rivayet etmiştir. Peygamberimiz bu sözleriyle, alış verişin nasıl korunacağına, nasıl canlı tutulacağına, insan haysiyet ve gururunun nasıl korunacağına, mal ve paranın hızlı bir şekilde nasıl el değiştireceğine, sitokculuğun, ihtikarcılığın nasıl önüne geçileceğine dair hususları veciz bir şekilde öğretiyordu. Günümüzde birkaç lira için kan döküldüğünü duyunca insanlık gururunun, İslâmî esaslardan uzaklaşınca nelere maruz kaldığını, sanırım daha iyi anlıyoruz.

Yalanı, cemiyeti içinden kemiren kanser mikrobu olarak gören İslâm dinî, müslümanları şok yaparcasına uyararmaktadır. Yalanın girdiği alış verişin bereketi olmayacağını, alanın da satanın da doğru söylemedikleri müddetce alış verişlerinden hayır görmeyeceklerini Hz. Peygamberimiz (S.A.V) birçok hadislerinde açıklamışlardır. Resulullah⁸ “Doğru sözlü tüccar, Nehiler sıddıklar, şehitler ve Allah’ın salih kullarıyla beraber olacaktır” diyor. Bu hadisi Tirmizi rivayet etmiştir. Yalan söyleyen bir defa; doğru söyleyen her zaman kâr eder.

İslâm dini pahalılıkla mücadele ederken konunun temeline inerek çözüm yollarını tesbit etmiştir. Satmak istediği malı müslümanların pazarına kadar getirip orada satan kişiyi Allah yolunda cihat edenlerin mevkiine yükseltmiştir. Elinde bulunan malın pahalılaşmasını beklemeye maksadıyla tutan ihtikarcı hakkında Hz. Peygamberimiz (S.A.V)⁹ “İhtikarcı insan ne kötü bir kuldur. Allah nimetlerini bol verip fiatlar düştüğünde üzüldür, kıtlık olup fiatlar yükseldiğinde ise sevinir” Bu hadisi Beyhakî, Şuab’ul-îmanda rivayet etmiştir. Keza ölçü ve tartının tam ve eksiksiz kullanılması hakkında Kur’an-ı Kerim’de birçok âyet vardır. Meselâ, İsrâ suresinin 35. âyetinin müslümanların bu konuda çok titiz davranmaları ve ticaret dünyasında çok ileri gitmelerine tarihi yönden başlıca âmil teşkil ettiği bir gerçektir. Keza Hz. Peygamberimiz (S.A.V) Ahmet b. Hanbel ve İbn Mâce’nin rivayet ettikleri diğer bir hadisinde¹⁰ “Sattığın malda hastalık veya eksiklik olup da bunu müşteriye söylememek helal değildir, haber vermesi gerekir” demektedir.

Müslüman tüccarlar o zamanlar biliyorlardı ki, verilen sözü tutmak, ölçüde ve tartıda hile yapmak, müşteriye aldatmak, emeksiz kazanç temin etmek, bu şekilde elde edilen paralardan hayır yapmak veya

7 Buharî, c. 6, s. 372.

8 Keşfu'l-Hafâ, c. 1, s. 218, Hadis no: 665.

9 Buharî, c. 6, s. 449.

10 Beyhakî, c 5., s. 320.

sadaka vermek, başkası mal satarken ucuz fiatla kendi malını ileri sürmek, fiat artırmak maksadıyla müşteri gibi gözükmek, birinin malını diğerinden daha ucuz fiatla almaya kalkmak, mal sahibinin bilgisizliğini istismar ederek değerinden daha ucuza almak, pazara gelen malların yolunu kesip ucuza maletmek ve bu malları pazarda daha pahalıya satmak, müşteriye kıymeti düşük veya geçmeyen paralar vermek sattığı malı fahiş fiatla satmak, borç verdiği kişiyi rastgele yerde sıkıştırmak, aldığı borcu zamanında iade etmemek, alış veriş esnasında İslâmî terbiyeye uymayan söz ve davranışlarla insan haysiyetini zedelemek, ülkesine zarar getirecek alış verişte bulunmak, insanların ihtiyacını fırsat bilerek pazarlık yapmak, İslâm dininin kesinlikle söküp attığı câhiliyet devrine ait özelliklerdir. İslâma göre kul hakkı diğer bütün haklardan önce gelir. Yine o fakirin yoksulluğunu sömürerek onun ömür boyu fakir kalmasını hedef alan tefeciliği toptan reddeder. Bunun yerine fakire sermaye mahiyetinde kâr ortaklığına para vermeyi müslümanlara övütler. İslâm dini bu konuda topraklarında yaşayan müslümanlarla müslüman olmayan arasında fark gözetmez, ayırım yapmaz; Çünkü ona göre insan insanın kardeşidir, hepsi Âdem'dendir, Âdem ise topraktandır. Kısacası, İslâmın ilk devirlerindeki müslüman tüccarın din ve ticaret anlayışı bu idi. Bu anlayış sayesinde ki, girdiği ülkeye İslâmiyeti de beraber götürdü. Tavrı ve hareketiyle de canlı örnekler sundu. İnsanlık, sunulan bu canlı örnekler sayesinde İslâmiyeti içten kabul etti ve benimsedi. Zamanımızdaki müslümanların bilerek veya bilmeyerek İslâmiyeti aksettirmeyen örnekliklerine rağmen, kültür seviyesi yüksek topluluklarda İslâm yayılmaya devam etmektedir. Çünkü akıllıların dini birdir. O da İslâmiyettir.